

Բ Ա Ն Ա Հ Յ Ո Ւ Ս Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն
Ф О Л Ъ К Л О Р
F O L K L O R

ՀՏԴ՝ 398

DOI: 10.52971/18294316-2021.1-97

ՕՐՈՐ-ՈՂԲԵՐԳ ՏԵՔՍԵՐԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵՁ
(ԳՐԱԿԱՆ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ)

Հասմիկ Մատիկյան

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն

Բանալի բառեր՝ տեքստ, բանաձև, միջավայր, երեխա, հասցեատեր, բանասաց, օրորոցային, ողբերգ:

Մեր աշխատանքը արժևորվում է երկու տարբեր ժանրերի՝ օրորոցայինի և ողբերգի համադրական քննությամբ: Համեմատական և զուգադրական մեթոդների կիրարկմամբ ենք պատկերագծելու մեր ասելիքը՝ կիզակետում պահելով նշված ժանրերի լեզվական յուրահատկությունները:

Ուսումնաքննությունը ցույց է տալիս, որ օրորոցային երգատեսակը ունի նկատելի ընդհանրություն ողբերգի տեքստի հետ: Ըստ էության, օրորը կարող է հանդես գալ որպես ողբերգ և հակառակը: Մեր բանահավաքչական աշխատանքը ցույց է տալիս, որ բանահյուսական լեզվամշակույթը այսօր էլ հարուստ է օրորոցայիններով և ողբերգերով:

Նախաբան. Մանկական բանահյուսությունը՝ որպես ժողովրդական բանահյուսության բաղադրիչ, առանցքային դերակատարում ունի հայկական բանահյուսական մշակույթում: Օրորոցային տեքստի սահմանները բավականին ընդգրկուն են և կարող են ներառել այլ ժանրերին մասնահատուկ լեզվատարբեր, բովանդակային ճյուղավորումներ:

Անհրաժեշտ ենք համարում ընդգծել օրորոցային ու ողբերգ տեքստերի ընդհանուր գծերը՝

ա) բանավոր պատումային տեքստ,

բ) տարբերակային տեքստ,

գ) կատարողական տեքստ:

Բանահյուսական օրոքոցայինն ու ողբերգը, լինելով բանավոր գրականության բացառիկ հյուսվածքներ, ամփոփում են ժողովրդական մտածողության յուրատիպ գծեր, որոնք համազգային են: Այս առիթով մեջբերենք Ս. Պալասանյանի խոսքը. «Բանավոր գրականությունը՝ իբրև բնածին պտուղ ժողովրդական վառ երևակայության, հակառակ է բոլորովին գրավոր գրականության, որ կանոնավոր մտքի արդյունքներ է պահանջում: Այս գրականությունը «ազգային» ասվելու արժանի է, որովհետև նրա ստեղծողը մի քանի անձինք չեն, ինչպես որ պատահում է գրավոր գրականության մեջ, այլ ամբողջ ժողովուրդը, որ իր բանաստեղծական գրույցների մեջ կատարելապես նկարագրում է պատկերը»:¹

Օրոր և ողբերգ տեքստերի տարբերակների առաջացման պատճառներից մեկը նաև ասացողի դրսևորած լեզվազգացությունն է: Տեքստային փոփոխակները բխում են որոշ իրավիճակներից, կարող են առաջ բերել նաև թեմատիկ ընդհանրություններ, տարբեր ժանրերի տեքստերի թեմատիկ ներթափանցումներ, որը թույլ է տալիս ինչ-որ առումով մերձիմաստ համարել օրորն ու ողբերգը և մեկ ամբողջական միավոր դիտարկել (օրոր-ողբերգ, ողբերգ-օրոր):

Բանահյուսական տեքստերը գոյություն ունեն տարբերակների ձևով, նրանց բնորոշ հատկանիշներից մեկը *տարբերակայնությունն* է: Ինչպես նշում է Ս. Հարությունյանը, տարբերակայնությունը բանահյուսության գոյության կերպն է. բանահյուսական բնագրերը գոյություն ունեն միայն տարբերակների տեսքով:

Օրոր-ողբերգ տեքստերի տարբերակների առաջացման պատճառներից ընդգծենք բանագետ Ս. Հարությունյանի առաջարկած անհատի կամ միևնույն էթնիկական հանրույթի ստեղծագործական-հոգեբանական խառնվածքի ազդեցության (հոգեբանական) գործոնը:²

Կատարողականությունը ենթադրում է տարբերակների առաջացում և երգաստեղծման գործընթաց: Հաշվի առնելով մեծ բանագետի առաջարկած տարածության գործոնը բանահյուսական տեքստերի գոյացման հարցում՝ կարող ենք ընդգծել, որ տեղավայրն ունի մեծ նշանակություն երգաստեղծման, երգի տարածման համար: Այս առիթով միջաբերենք երաժշտագետ Հ. Հարությունյանի խոսքերը. *Շիրակի արդի բանահյուսության մեջ թեև սակավաթիվ, սակայն երգաստեղծության կենդանի ավանդույթով ստեղծված երգերի նմուշներ հանդիպում են: Դրանք, անշուշտ, անհատ երգասացների տաղանդի արգասիքն են: Կարևոր է այն, որ այդ երգերը, արարվելով համայնքային միկրոմիջավայրի մեջ, կատարվում են որպես ավանդական դասական նմուշներ: Այս առումով բացառիկ տեղ են գրավում **օրորներն ու ողբերգերը**, որոնց ժանրային առանձնահատկությունները հնարավորություն են տալիս ասացողին ազատորեն ստեղծագործելու և անկաշկանդ շարադրելու երաժշտաբանաստեղծական հորինվածքը՝ ըստ տվյալ պահին ունեցած ապրումների և զգայական վիճակի: Թեև ասացողներից շատերը հղում են կատարում իրենց մեծերից լսած նմուշներին, սակայն պարզ վերլու-*

¹ **Պալասանյան Ս.**, Բանավոր գրականություն, Պատմություն հայոց գրականության, հ. 1, Թիֆլիս, 1865, էջ 41:

² **Հարությունյան Ս.**, Բանագիտական ակնարկներ, Երևան, «Գիտություն», 2010, էջ 18-20:

ծությունից անգամ ակնառու է դրանց հանկարծաստեղծ անհատական բնույթը, ինչը նաև լավագույնս վկայում է երգաստեղծության գործընթացը (մասնավոր գրույց արվեստագիտության թեկնածու, երաժշտագետ Հասմիկ Հարությունյանի հետ):

Ողբերգը մեր ուսումնաքննության տիրույթում ձեռք է բերում այլ մեկնություն, այն է՝ մի երգատեսակ, որի անմիջական հասցեատերը ունկնդիր երեխան է: Բացառիկ դեպքերում օրոր-ողբերգը չի ունենում հատուկ հասցեատեր. բացակա է ունկնդիրը: Այս պարագայում օրորը փոխում է իր գործառության ինչնանկությունը և դառնում է ինքնարտահայտման յուրօրինակ միջոց: Բանասաց Խանում Միքայելյանը³ նշում է, որ օրորոցային երգը տարիք ու սեռ չի պահանջում: Որդեկորույս բանասացը հյուսում է իր ողբ-օրորը և ընդգծում. *Կորուստն ըմբես բան է, օր մենակ ջիգյարն է, օր կմդկտա, իմալ ըսիմ, օր էդնի, ինչքան ջան ըսիմ, բալա՛ ջան, չեմ կշտանա, չեմ հագենա քեզնից, քու կարոտից կուրացել իմ, բալա՛ ջան. օրոր երգելը կապ չունի, թե քանի տարեկան է, ամսեկան է բալէդ, էրեխեն էրեխա է, ջիգյարը՝ ջիգյար.*

Օրոր ասեմ, բալա՛ ջան, իմ սրտի ծաղի՛կ ջան,

Բալա ըսիմ, յանա քաշիմ,

Վա՛յ էնեմ, բալա՛ ջան, անո՛ւշ ջան,

Ինչքան ըսիմ, բալա՛ ջան, չեմ կշտանա,

Արտա՛կ ջան, ա՛խ, ու՛ր երթամ,

Երթա՛մ, երթա՛մ Ալագյազ,

Ուտեմ ձյունդ, խմեմ ջուրդ,

Մրտիս մուռն ու մրմուռն էլ.

Ու գամ մոտդ, բալա՛ ջան:

Ընդգծենք, որ բանասացը օգտագործում է ողբերգին հատուկ *վայ էնեմ* բայական հարադրությունը՝ արտահայտելով իր ցավն ու կսկիծը: Ուշագրավ է այն, որ *Երթա՛մ, երթա՛մ Ալագյազ, Ուտեմ ձյունդ, խմեմ ջուրդ* տողերը (մասնակի փոփոխություններով) քնարական բանահյուսության այլ տեքստերից են միջաբերված, որն ունի նաև հայրենասիրական բնույթ.

Կապույտ երկինք, կանաչ սար,

Առնեմ, առնեմ,

Առնեմ *էլնեմ*

Ալագյազ.

Ջա՛ն եմ ասել, ջան լսել,

Ծաղիկդ քաղեմ,

Ջուրդ խմեմ,

Պար գամ լանջիդ, Ալագյա՛զ:

Նայենք մեր շեն աշխարհին,

Չունդ բարձրիկ,

Ջուրդ քաղցրիկ,

³ Խանում Տիգրանի Միքայելյան: *Ծնվել է 1933 թ. Մեծ Սեպասար գյուղում: Նախնիները գաղթել են Ալաշկերտից (Հ. Մատիկյանի գրառումներից):*

Յարս արծվիկ, Ալագյազ:⁴

Տեքստում նշված *Ալագյազ* տեղանունը տեղափոխում է մեզ Ավ. Իսահակյանի այն բանաստեղծության խորքը, որտեղ մեծ բանաստեղծը ողբի ու լալիքի տողերով է դիմում սարին.

-Հե՛յ, վա՛խ... կոտրան իմ թևերս,

Ընկա գիրկդ, Ալագյա՛զ,

Ա՛խ, մեծ արտիդ սեղմեմ սիրտս,

Լամ, արուն լամ, Ալագյա՛զ...

Այս համատեքստում նշենք *օրոր* (*օրորք*) բառի մեկնությունը. *Օրորք - անուն երգոյ, որպէս օ՛ր օ՛ր գեղ գեղ մարդի ի ննջեցուցանել զգաւակն.. Քնի այ մերոյ օրորքն է (ի բերանոյ կուսին). Երկինք երկնից իմա՛ց արարէք... ա՛յ օրոր...⁵:*

Բառարանային վկայությամբ՝ *օրորք*-ը *օրոր* բառին համագոր է: Կարծում ենք՝ հնաբառ լինելով, նաև ավելի ընդգրկուն իմաստ ունի (*ք* հոգնակակերտով): Հովհ. Թումանյանի *Օրորք* բանաստեղծությունը՝ գրված 1882 թվականին, համազգային ողբ-օրորի տեսակ է.

Քնե՛, քնե՛, հոգվույս հատոր,

Ուրախություն իմ միակ,

Քնե՛, կասեմ քեզ օրոր,

Չտեսնես նրան ավերակ:

Մեկ այլ բանաստեղծության մեջ՝ *Իմ հայրենիքս տխուր է, տխուր... սկսվածքով, Թումանյանը հայրենիքի տրտմությունը նկարագրելիս կրկին հիշատակում է օրորք ա-սել արտահայտությունը.*

Թե երկրագործն է հորովել կանչում,

Թե մայրը որդուն օրորք է ասում.

Թե հովիվն իրան սրինգը հնչում,

Մի հուսակտուր հառաչք եմ լսում:

Տարորոշենք օրոր-ողբերգերի հասցեագրումը՝

➤ օրոր-ողբերգ՝ ուղղված բացակա երեխային,

➤ օրոր-ողբերգ, որի ունկնդիրն է դառնում երեխան:

Օրորոցային տեքստը երբեմն առանձնանում է *միջտեքստայնությամբ* և գոյություն ունի այլ ժանրերի պարագծում:

Օրորոցայինի ու հեքիաթի տեքստերի մեջ դրսևորվում են և՛ միջժանրային, և՛ միջտեքստային առնչություններ.

➤ օրոր-ողբերգ հեքիաթի տեքստում,

➤ օրորոցայինը՝ որպես ողբ:

⁴ Երգարան (կազմեցին **Շարա Տայյան, Վաղինակ Չաքմիչյան**), Երևան, 1966,

<http://horovel.org/lalayan/horovel.nsf/b6faaed24a719395c12580c50056ed9d/afd90babe6bbeca7c125811a0067bb6e?OpenDocument>.

⁵ Նոր Բառգիրք Հայկազեան լեզուի, հ.2, Վենետիկ, 1837, էջ 1037:

Շարահար փոխակերպության սկզբունքով առաջանում է ժանրային խաչաձևում՝ օրոր-ողբերգ- հեքիաթ, հեքիաթ-օրոր- ողբերգ:

Հեքիաթի տեքստը որոշ դեպքերում ձեռք է բերում համատեքստային մեկնություն, հատկապես այն ժամանակ, երբ բովանդակում է օրորոցային տեքստ: Ուշագրավ են օրոր պարունակող այն հեքիաթները, որտեղ ենթադրվող ունկնդիրը կամ երգասացը բացակայում է: Անտառը մանկանոցում շատ է հանդիպում. անտառի պահապանները հանդես են գալիս հատկապես ընտանեզուրկ երեխաների խնամակալ. երեխաները գտնվում են հեքիաթային պահապան ու խնամարկու ոգիների հսկողության տակ:

Թումանյանական աշխարհում անտառը նկարագրվում է որպես որբ երեխաների կացարան.

*Սոված ու ծարավ գնում են, գնում.
Գնում են, գնում՝ մ, չգիտեն թե ուր,
Վերջապես մի հով **անտառ** են մտնում,
Անտառի միջին մի զանգակ աղբյուր:⁶*

Համո Սահյանի «Անտառում» բանաստեղծության մեջ անձնավորված է աշնանային անտառը, որի շղարշիկ միջավայրում օրորասաց է աշունը.

Անտառում ամպի ծվեններ կային,
Կապույտ մշուշներ կային անտառում,
Օրոր էր ասում աշունն անտառին,
Բայց դեռ անտառի քունը չէր տանում:

.....

Եղնիկի հորթը՝ մամուռը դնչին,
Թռչում էր իր մոր բառաչի վրա,
Եվ որսկանը թաց խոտերի միջին
Կորած հետքերն էր որոնում նրա:

Ղ. Աղայանի «Անտառի մանուկը» հեքիաթում եղնիկի խնամքին է հանձնվել որբուկը.

***Միրո՛ւն երեխա, որբ ես մնացել,**
Քո անբախտ մորը գերի են տարել.
Նա գնա՛ց, կորա՛վ, էլ ետ չի գալու,
Էլ ոչ մի անգամ քեզ ծիծ չի տալու:*

.....

*«Պախրեն կրգա՛ ծիծ կըտա,
«Նանա , գառնո՛ւկս, նանա»...
Սհա եկել եմ, որ քեզ ծիծ տամ ես,
Պահեմ, պահպանեմ իմ հորթուկիս պես,*

Պախրան ծիծ տվավ երեխին, երեխան կշտացավ ու քնեց:⁷

Ժողովրդական մտածողության բնորոշմամբ՝ երեխան մորից է որբ մնում (մորե որբ):

⁶ Թումանյան Հ., Հեքիաթներ (մշ. կազմ. Վ. Աբրահամյանը), Երևան, ՄՀՄ գրատուն, 2011, էջ 73-74:

⁷ Աղայան Ղ., Երկեր, Երևան, «Սովետական գրող», 1979, էջ 383-384:

Բանահյուսական օրորոցային տեքստի նշված դրվագը կարծես հեքիաթից պոկված պատատ լինի՝

*Միրո՛ւն երեխա, որք ես մնացել,
Քո անբախտ մորը գերի են տարել.
Նա գնա՛ց, կորա՛վ, էլ ետ չի գալու,
Էլ ոչ մի անգամ քեզ ծիծ չի տալու:
Քամին կգա, ժաժ կտա,
Պախրեն կգա, ծիծ կտա,
Ջա՛ն, գուլում, ջա՛ն, ջա՛ն...⁸*

Ինչպես տեսնում ենք, ժանրային ներթափանցումը (օրորը հեքիաթում) ավելի է հարստացրել հեքիաթի բովանդակությունը:

«Ջիգարով պախրեն» ժողովրդական հեքիաթը ևս հորդոր է պախրային, որ գա ու կերակրի երեխային.

*Նանա՛, նանա՛, Օրսագուլ,
Պախրեն կգա ծիծ կտա,
Ջիգար չունենա՛ քիչ կտա,
Մանդրատերերը փափկոց կլի,
Լենատերերը ծածկոց կլի.⁹*

Հեքիաթի համատեքստը կարևոր է օրորոցայինը ճիշտ ընկալելու համար: Վերը նշված օրորը եթե դիտարկենք տվյալ հեքիաթանյութի համատեքստում, ապա պատկերը կլինի այն, որ *պախրան* մանկասեր է, մանկախնամ, մանկապահ: Հեքիաթի վերնագիրը և վերջաբանն ընդգծում են այդ. «*Էդ վախտը մի թաքավոր իրա գորքերով էկած ա ըլլմ էդ ծմակը ֆորսի: Պախրին տենըմ են թե չէ, տալիս են սպանըմ*»: Որ գալիս են տենըմ պախրի ծիծն էդ ըրեխի բերնըմը, ըրեխի մերն էլ կոխկին ֆոքին տված ա, կուռներուն թիլանըմ ա, մնըմ են հուշ էլած:

Ասըմ են. - Պախրեն մարթկերանցից ջիգարով ա:¹⁰

Միջաբերված տեքստում ուշագրավ է, որ եղնիկը բախտի քմահաճույքին մատնված որբ մանկիկի խնամակալն է /*Պահեմ, պահպանեմ իմ հորթուկիս պես.../*:

Ինչ խոսք, հեքիաթի համատեքստից դուրս օրորը ձեռք է բերում այլ մեկնություն: Օրորոցային տեքստերի մի փունջ կարելի է առանձնացնել անտառային կերպարի մասնակցությամբ.

*Նանա՛, բալիկ ջան, նանա՛,
Պախրեն կգա ծիծ կտա,
Ջիգար չունի, քիչ կտա:¹¹*

Եղնիկի կերպարը ուրույն հատկորոշում ունի Ավ. Իսահակյանի «*Եղնիկը*» արձակ պոեմում. *Արդյոք գիտե՞ր նա, որ ինքը դողանջուն անտառների ազատ երեխան*

⁸ **Գրիգորյան Ռ.**, Հայ ժողովրդական օրորոցային և մանկական երգեր, Երևան, 1970, էջ 354:

⁹ Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, Գուգարք (Լոռի), հ. 8, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1977, էջ 398:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 399:

¹¹ **Գրիգորյան Ռ.**, նույն տեղում, էջ 70:

է եղել, որ իր մայրը այնտեղ է կաթ տվել իրեն, որ այնտեղ է իր հայրը եղջյուրները խփել կաղնիներին... Արդյոք գիտե՞ք, որ այդ խուլ շատաչք **անու շ-անու շ օրորել է իրեն առաջին անգամ, և ո՞վ գիտե, գուցե երագներ է բերել իրեն, սիրուն երագներ...**¹²

Հովհ. Թումանյանի «Եղջերուն» պատմվածքն ընդգծում է եղջերուի ու պախրի ձագի նմանությունը մոր ու երեխայի հետ: Պատկերավոր համեմատության ոճական հնարով է հեղինակն այս ամենը նշում. *Մի քար քցեցի թփուտը. մին էլ տեսնեմ մի պախրի ճուտի ականջներ ցցվեցին, էլ ետ ցածացան, ու սկսեց թփերը ժած տալ, ճամփա բաց անել, որ փախչի: ...Տղերք, հիմի մի ձեն և ածում, մի տնքում և, ոնց որ մեռնող երեխա: Մտա մի ծառի տակ ճամփա պահեցի: Շատ մնացի թե քիչ, մին էլ տեսնեմ հրես էկավ, բայց ոնց էկավ, ես տեսա, դուք ոչ տեսնեք- մի խոսքով մոր նման, թվանքի ձենը իր երեխի վրա լսած մոր նման: Ասում եմ, փառքդ շատ ըլի աստոծ, ինչ և մեր ու էն սարի պախրի զանազանությունը-ոչինչ... ամենի սիրտն էլ սիրտ և, ամենի ցավն էլ-ցավ...*

Պատմվածքի արձակ տիրույթում բովանդակության արտահայտման չափածո հատվածը ավելի գերզգայական բնույթ ունի՝ արտահայտված կրկնակ տողերով, ուրիշ մական շնչառության պահպանմամբ.

Շէ՛յ, պարոննե՛ր, տեսա կանանչ գարունքին՝

Էս սարերում լաց էր լինում մի պախրա.

Միրուն հորթը մուր կանգնած իր կողքին՝

Էս սարերում լաց էր լինում մի պախրա...¹³

Բազմաթիվ հեքիաթներում հերոսի կամ հերոսների քունը ապահովող «պահապաններն» են անտառն ու քամին: Օրինակ, «Հենգելն ու Գրետել»-ի թումանյանական փոխադրությունում չկա օրորոցային տեքստ. անտառն է հանդես գալիս որբախնամ օրորասացի գործառույթով. քամին է ապահովում երեխաների քունը, կարծես իր գնալ-գալով երգում է ինքնատիպ օրոր. *Բայց որ թրխկացնում էր, էն կացինը չէր, մի կոճղ էր, որ փայտահատը կապել էր մի չոր ծառի. քամուց գնում էր, գալիս, զարկում ծառի բնին ու թրխկացնում: Ու էսպես, երեխեքը երկար-երկար նստում են, աչքները հոգնածությունից փակվում են իրանց-իրանց, ու խորը քնում են:*¹⁴

Կան օրորներ, որոնք «պոկվում» են հեքիաթի տեքստից՝ պահպանելով հիմնականությամբ.

Ռ. Գրիգորյանի «Հայ ժողովրդական օրորոցային և մանկական երգեր» ժողովածուում նույնպես հանդիպում ենք օրորի մի տարբերակի, որն օրգանապես կապված է բանահյուսական «Էթումի հեքիաթ»-ի հետ:

Օրոր էնիմ օրորոցին,

Անուշ քուն գա գրկանոցին,

Դարդեր ունիմ քանց դարդ բեթար,

¹² Իսահակյան Ա., Երկեր, հ. 3, Երևան, Հայպետհրատ, 1959, էջ 310:

¹³ Թումանյան Հ., Ընտիր երկեր, 2 հատորով, Երևան, «Սովետական գրող», 1985:

¹⁴ Գրիմ եղբայրներ, Հենգելն ու Գրետելը (Հովհ. Թումանյանի փոխ.), Երևան, «Արևիկ» հրատ., 1988, էջ 6:

*Տնից տեղից էղա բիբար:*¹⁵

Հաճախ դժվար է տարրորոշել՝ օրորը ողբերգի համատեքստում է հանդես գալիս, թե ոչ: Այս պարագայում, անտարակույս, էական է ասացողի կողմից թե՛ լեզվական, թե՛ արտալեզվական տարրերի կիրարկումը: Օրինակ, առանձին դեպքերում ողբի տարրեր պարունակող տեքստը հանդես է գալիս օրորի միջավայրում: Միջաբերենք բանահյուսական օրորոցայինի պատասխիկ.

Լուսընկան կամար-կամար,

Ես կուլամ քեզի համար,

Գառս, եկու կըլլի քնացիր,

*Չագս, օրո՛ր, օրո՛ր, օրո՛ր, օրո՛ր:*¹⁶

Ինչպես նշում է բանահավաքը, միջաբերված երգային տեքստը հայօրորների այն շարքին է պատկանում, որոնք իրենց էությունը չեն առնչվում մանկան հուզաշխարհին, այլ միայն արտահայտում են գեղջուկ մոր սրտին ծանրացած **վիշտն ու տրտմութունը**: Այսպիսի օրորները միայն կրկներգերով են ծառայում մանկանը:¹⁷

Հայի բախտի ու ճակատագրի ողբ-օրոր է Ավետիս Ահարոնյանի «Նազեի օրորը».

Քնիր, իմ բալի՛կ, օրոր իշ արա,

Դու լաց մի՛ լինիր, ես շատ եմ լացել:

Կույր կռունկները սուգ ու շիվանով,

Մեր սև երկնքով եկան, անց կացան,

Ա՛խ, մեր լեռներում նրանք կուրացան

Դու լաց մի՛ լինիր, ես շա՛տ եմ լացել:

Հարկ է նշել, որ *իշ անել* արտահայտությունը ունի *քնել* իմաստը. *իշ*-ը երգեցիկ հնչվող ձայնարկություն է, որով երեխաներին քնեցնում են:¹⁸ *Սուգ ու շիվանով, սև երկնքով* նկարագրականները ամփոփում են սրտնեղություն, դժգոհություն:

Երբեմն օրորոցային տեքստը հյուսվում է գրական երկի բովանդակությանը՝ դառնալով անտրոհելի ժանրային միավոր: Բացառիկ օրինակ է հետևյալ օրորը՝ Բաֆֆու «Մալբի» վեպից. *Մինչ Հուրի Խան-Դայան այդօրինակ խորհրդածությանց մեջ էր, նրա մտածմանց ամբոխմունքը ցրեց փոքրիկ Պողոսի լացի ձայնը, նա հրամայեց Նազլուին, որ յուր մոտ դնե յուր թոռան օրորոցը և յուր թույլ ձեռքով սկսեց օրորել նրան: Յուր ամուսնի հիշատակը, յուր տան վաղեմի օրերի անմեղ, կրոնական կյանքն, որ նույն բույնում վառել էին նրա երևակայությունը, առիթ եղան բորբոքելու նրա սատը սրտի մեջ բանաստեղծական շիջած կայծերը և նա ջերմ ոգևորությամբ սկսեց երգել, հանդարտ շարժելով յուր թոռան օրորոցը.*

Քնե՛, քնե՛, սիրուն թոռնյակ,

¹⁵ Գրիգորյան Ռ., նշվ. աշխ., էջ 68:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 63:

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 367:

¹⁸ Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, Հր. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ, հ. 2, Երևան, 1972, էջ 342:

Քնե՛, անուշ դու քնով,
Օրորոցդ հանդարտ կշարժեմ
Ես մայրական ջերմ սիրով:

Քնե՛, քնե՛, անմեղ հրեշտակ,
Քնե՛, անուշ դու քնով,
Քեզ ո՛ր կասեմ, քաղցր ո՛րո՛ր...
Քեզ ո՛ր կերգեմ մեղմ ձայնով:

Աչքդ փակի՛ր, իմ սիրեկան.
Քնե՛, որ շուտ մեծանաս.
Քո վատաբախտ ծնողաց համար
Խելոք տղա դու դառնաս:

Նույն վեպի էջերում հանդիպում ենք դառնակակիծ ողբ-օրորի, որը խտացնում է օրորասացի հոգեվիճակը.

«Մի մանկահասակ կին, տխուր, բայց վայելուչ կերպարանքով ճոճում էր յուր տղայի լանտիկը, որ քարշ էր տված չադրի երկու սյուններից: Նա խիստ ցավայի ձայնով եղանակում էր այս **ողբայի օրորոցի երգը**: Հնչող քամիները նրա ձայնը տանում էին հեռու՝ և խառնում մուգաների ձայնի հետ...»

Նանի՛ կ՛կասեմ, իմ հրեշտակ,
Նանի՛ կ՛կասեմ երգելով,
Նանի՛ կ՛կասեմ երգելով,
Ողբերգելով ու լալով»:

Անհրաժեշտ ենք համարում մեջբերել երկու բանասացներից լսած խոսքեր, որը գրառել ենք բանահավաքչական աշխատանքների ընթացքում՝ ա) *Անձամբ իմ երեխաներին թե ինչ եմ երգել, չեմ հիշում: Բայց շատ լավ եմ հիշում, թե ինչ եմ երգել իմ թոռնիկին քնեցնելիս, քանի որ դա ինձ համար շատ դժվար ու ծանր շրջան էր: Թոռնիկս հինգ ամսական էր, երբ ամուսինս մահացավ, ու նրան քնեցնելիս միայն լացով էի երգում օրորոցային. և՛ բառերը, և՛ երաժշտությունը ստեղծվում էին հենց այդ պահին: Շատ հուզական էր ստացվում, բայց հոգիս մի քիչ թեթևանում էր և հանգստանում:¹⁹ բ) *Քնեցնելուց կարդացել եմ հեքիաթներ և չեմ երգել ոչ մի անգամ: Միայն երեխայիս հիվանդ ժամանակ, գիրկս առնելուց ձեռքերիս մեջ շոյել եմ և առանց բառերի տխուր երաժշտություն եմ հորինել:²⁰**

Եզրահանգում. Օրորոցայինն ու ողբերգը՝ որպես հուզական երգատեսակներ, ուղեկցում են մարդուն կյանքի անցումային բոլոր փուլերում: Հաճախ օրորը հանդես է

¹⁹ Բանասաց՝ **Գայանե Վաղինակի Մելիքյան.** ծնվել է 1966 թվականին Գյումրիում: Ունի բարձրագույն կրթություն:

²⁰ Բանասաց՝ **Նառա Ստեփանի Դավթյան.** ծնվել է 1974 թվականին Գյումրիում: Ունի բարձրագույն կրթություն:

գալիս ողբի միջավայրում՝ արտահայտելով երգասացի կորստի ցավը, կարոտը, սիրո բացառիկ արտահայտումը: Ողբ-օրորը կամ օրորերգը շատ հաճախ երգասացի համար հոգեբանական արտամղման ձև է, թերապևտիկ միջոց: Ժողովրդի հոգեբանությունն արտահայտող դասական հեղինակները կերպարաստեղծման միջավայրում բնականաբար կարևորում են քննության առարկա ժանրային տեսակները՝ ողբն ու օրորը:

КОЛЫБЕЛЬНАЯ - СКОРБНАЯ В АРМЯНСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ (В КОНТЕКСТЕ ЛИТЕРАТУРНОЙ СРЕДЫ)

Матикян А. Г.

Ключевые слова: *текст, формула, среда, ребенок, адресат, нарратор, колыбельная, скорбная песнь.*

Колыбельная в контексте традиционного фольклора имеет специальные черты, которые также проявляются в текстах скорбных песен. Прежде всего, и колыбельная, и плач считаются текстами фольклорных песнопений. Жанровые и текстовые корреляции очевидны в колыбельных и причитаниях.

В детской среде стоит упомянуть следующие типы текстов: колыбельные, сказки и др. Языковая «среда» колыбельных текстов намного шире - она может содержать некоторые элементы плача.

Для того чтобы сделать глубокий обзор колыбельных текстов, необходимо рассмотреть тексты скорбных песен - причитаний. Во многих случаях текст колыбельной трансформируется в скорбь и наоборот.

LULLABY- LAMENTATIONS IN ARMENIAN FOLKLORE (IN THE CONTEXT OF LITERARY ENVIRONMENT)

Matikyan H. H.

Key words: *text, formula, milieu, child, addressee, narrator, lullaby, lamentation.*

Lullaby is endowed with specific characteristic features in the framework of traditional folklore, especially lamentation song texts. In essence, the lullaby text bears some typical traits that are evident in lamentation texts. First of all, both lullaby and lamentation are considered to be as song texts. Generic and textual correlations are evident in lullabies and lamentations.

In the nursery milieu the following types of texts are worth mentioning: *lullabies, fairy-tales, etc.* The linguistic “environment” of lullaby texts is wider- it may contain some lament elements.

In order to make a deep survey of lullaby texts, it is necessary to view it in the context of lamentations. In many cases the lullaby text is transformed into a lament one and on the contrary.

Գ ր ա կ ա ն ո թ յ ո Ւ Ն

1. Աղայան Ղ., Երկեր. Երևան, «Սովետական գրող» հրատ., 1970:
2. Գրիգորյան Ռ., Հայ ժողովրդական օրորոցային և մանկական երգեր. Երևան, ՄՍՀ ԳԱ հրատ., 1970:
3. Գրիմ եղբայրներ., Հենզելն ու Գրետելը (Հովի. Թումանյանի փոխ.), Երևան, «Արևիկ» հրատ., 1988:
4. Թումանյան Հ., Հեքիաթներ (մշ. և կազմ. Վ. Աբրահամյանը), Երևան, ՄՀՄ գրատուն, 2011:
5. Թումանյան Հ., Ընտիր երկեր, 2 հատորով, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ., 1985:
6. Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, Հր. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ, հ. 2, Երևան, 1972:
7. Իսահակյան Ա., Երկեր, հ. 3, Երևան, Հայպետհրատ, 1959:
8. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ. Գուգարք (Լոռի), հ. 8, Երևան, ՀՄՍՀ ԳԱ հրատ., 1977:
9. Հարությունյան Ս., Բանագիտական ակնարկներ. Երևան, «Գիտություն» հրատ., 2010:
10. Նոր Բառգիրք Հայկազեան լեզուի, հ. 2, Վենետիկ, 1837:
11. Պալասանյան Ս. Բանավոր գրականություն. Պատմություն հայոց գրականության, հ.1, Թիֆլիս, 1865:
12. Երգարան (Շարա Տալյան, Վաղինակ Չաքմիշյան, Երևան, 1966, <http://horovel.org/lalayan/horovel.nsf/b6faaed24a719395c12580c50056ed9d/afd90babe6bbeca7c125811a0067bb6e!OpenDocument>).

Ընդունվել է՝ 20. 04. 2021

Գրախոսվել է՝ 09. 05. 2021

Հանձնվել է տպ.՝ 21. 06. 2021

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Հասմիկ ՄԱՏԻՎՅԱՆ՝ բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի գիտաշխատող, Շիրակի պետական համալսարանի դասախոս, էլ. հասցե՝ hasvrej@mail.ru.